

- келісімдерді жасау және отыру, әлеуметтік серіктестіктің барлық дәңгейіндегі заңға сәйкес ұжымдық келісімдер;

- ұжымдық еңбек дауларын алдын алу және жанжалдарды шешуге септігін тигізу.

Осылайша, аумақтардағы әлеуметтік серіктестікті сараптау барысында әлеуметтік серіктестікті қоғамдағы тепе-теңдік қызметін атқаратын және екі жақтың өзара нәтижелі қызмет ететін маңызды әлеуметтік институт ретінде қарастырамыз. Сондықтан мұндай қарым-қатынастар аумақтардың саяси, әлеуметтік және экономикалық даму мәселелерін шешуде барлық мүмкіншіліктерді пайдалануға болады.

1. <http://www.zakon.kz/141684-generalnoe-soglashenie-mezhdu.html>

2. Әлеуметтік-еңбек қарым-қатынастарындағы әлеуметтік серіктестік және бизнестің әлеуметтік жауапкершілігінің дамуы туралы. // <http://paryz.kz/>.

3. http://paryz.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=30

4. Сол жерде.

5. Сол жерде.

6. Әлеуметтік серіктестік жөніндегі Үшжақты Келісім. - Алматы, 2010. - Б.251.

Резюме

В данной статье сделан анализ материалов с целью понять, как в регионах Казахстана происходит реализация идей социального партнерства в области регулирования трудовых отношений и какие задачи решают трехсторонние соглашения на примере восьми областей Казахстана: Алматинской, Атырауской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Южно-Казахстанской.

Summary

Otarbayeva Bakhytnur Zeinullayevna. In this article there is an analysis of materials in order to understand how the regions of Kazakhstan the realization of ideas of social partnership in the field of labor relations is going on and what kind tasks are solved by tripartite agreements on the example of the eight regions of Kazakhstan: Almaty, Atyrau, East Kazakhstan, Karaganda, Kostanai, Pavlodar, North Kazakhstan and South Kazakhstan.

ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫН АЙЫПТАУ МЕН ҚУҒЫНДАУ (XXғ. 30-жылдары)

Қ.Ғ.Даркенов -

т.ғ.к., Ы.Алтынсарин атындағы АрқМПИ доценті

Өткен ғасырдың 30-шы жылдары кеңес әдебиетінің, оның ішінде қазақ әдебиетінің де дамуы, жаңа шығармалардың да туу кезеңі болумен қатар, тоталитарлы мәдениетке бет бұруда шешуші кезең болды.

Осы кезеңде пролетарлық әдебиеттен «...өмірді білу мен түсіну, көркем шығармаларда оны шындықпен бейнелеп көрсету, жай ғана жаттанды, схолостикалық, қан сөлсіз өлі күйінде, жай ғана, «объективті нақтылық» ретінде бейнелеу емес, ал, оның нақты түрде революциялық дамуын бейнелеу керек. Осындай жағдайда көркем бейнелеудегі ақиқат пен тарихи дәлдік социалистік реализм рухында еңбекшілерді идеалық жағынан қайта құру мен тәрбиелеу міндеттерімен байланысты болуды» талап етілді. [1, 85-б.]. «Әдебиетке, жалпы өнерге тек қана партия бақылауында тәрбие міндеттерін жүзеге асыратын құрал ретіндегі рөл жүктелді. Жаңа экономикалық саясат кезінде, одан кейінгі он жыл ішінде әдебиет мәселелеріне оның ішінде, әдебиетте қалай жаңалықтар жасауға, енгізуге болады деген мәселеге байланысты туған айтыс таласқа нүкте қойылды». [2, 427-б.].

Социализм құрылысы барысында пролетариат диктатурасы идеясын ұстанған әдебиет пен баспасөз біртіндеп идеологиялық қаруға айналды, «халық жауларын» іздеу мен табуға тартылды. Қазақстанда ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп әдебиет пен әдебиетшілерді айыптау, әшкерлеу мен қудалау етек алды. 20-шы жылдардың соңы мен 30-шы жылдардың басында айыпталып, қудаланған қазақ

зиялылары 30-шы жылдар ортасында өз жазаларын өтеп елге келгеннен кейін де ұлтшыл, алашордашыл деп қудалау нысанасында тұрды. Атылып кеткен Ж.Аймауытов пен Ғ.Бірімжановты, айыпталып айдауға кеткен А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев т.б. атап, алашордашылардың өзі жоқ болса да, олардың жолын ұстанғандар бар. Кеңестік аппаратқа бүлдіру ниетімен кіріп кеткен агенттері бар. Олар өз ниеттерінен бас тарқан жоқ, Кеңес жағына өз қателерін мойындап толық шыққан жоқ деген пікір басым болды. Баспасөзде оларды сынау, іздеу толастамады, жаңа қарқын алды. Ақиқатында айдауға кеткен қазақ зиялылары бұрынғыдай ел мүдесі үшін араласқан қоғамдық істен ғана емес, өздерінің негізгі кәсіптері шығармашылық жұмыстан да қол үзді. Қудалау, үздіксіз сынау, әрі тұрмыс тауқыметі оларды жаншып тастады. Солардың бірі, әрі бірегейі М.Жұмабаев. Көрнекті ақын айдаудан босап елге қайтқан кезде де, оған алашордашыл зиянды элемент деп сенбеу әлі де басым болатын.

М.Жұмабаев босап елге қайтар алдында бұрын оны ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп сынаған С.Мұқанов ақынды дұрыс бағаламағандығын түсінді ме, әлде басқа да себептері болды ма оған хат жазды. Ғалым Т.Кәкішевтың жазуынша, оған 1959 жылы С.Мұқанов «1934 жылы 2 қарашада Москвада Қызыл профессорлар институтының соңғы курсында оқып жүргенде кезінде Беломорканалында айдалып жүрген Мағжан Жұмабаевқа хат жазғанын айтқан. Хаттың негізгі мазмұны – таяуда түрмеден шығасыз, сонда қай жақта боласыз, зорлық зомбылықты кек тұтпай шығасыз ба, советті жақтайсыз ба? «Токсанның тобы» мен «Толғауда» совет идеологиясына қарай ойысқан негізгі сюжетін дұрыс түсінгенімен, дер кезінде оның жақсы қасиеттерін бағалауда кемшіліктер жібергенімді мойындаймын деп алады да, біз үшін қазақтың қасиетті поэзиясының келешегі үшін Сіздің совет жағына шықпаныңыз үлкен олжа болар еді деген ойларын айтыпты»[3, 257-6]. Ақиқатында, М.Жұмабаевтың Кеңес өкіметіне қарсы шықпағаны белгілі. Бірақ, оны кеңес өкіметі мен пролетариат сыншылары алашордашыл, ұлтшыл деп шеттетті, сенімсіздік білдірді. Шығармаларынан Кеңес өкіметіне қарсы ілік іздеді. Мағжан «мен көппен біргемін, токсанмен біргемін» деп ағынан жарылып «Токсанның тобы» шығармасын жазғанда да оны, жақын тартпай талқыға салды.

Ал, С.Мұқановтың М.Жұмабаевқа хат жазғандығы жөніндегі деректі жазушымен кездескен Ж.Бектұров та келтіреді. С.Мұқанов оған «Мағжанның ақындығы да, кісілігі де ерекше бөлек еді. ...мен Мағжанға 1932-1933 жылдары Москвада оқуда жүргенімде ГПУ-ден рұхсат алып, оған лагерьге, Мурманск жағына хат жазып жібердім» деген [4, 325-6].

Бірақ, өкінішке орай, мұрағатта С.Мұқановтың М.Жұмабаевқа хат жазғаны, ақшалай көмек көрсеткендігі жөнінде» ешқандай мәлімет сақталмаған[5, 181-6].

Он жылға сотталған М.Жұмабаев М.Горький мен оның зайыбы Е.Пешкованың араласуымен 1936 жылы босанып елге оралды. Бұл кезеңде Қазақстанда шығармашылық интеллигенцияның бірін бірі сынауы, әшкерлеуі, саяси айыптар тағуы өршіп тұрғанына қарамастан елге оралған М.Жұмабаев «өз жазамды өтедім. Енді маған ешкім тиісе қоймас» деген ниетпен, тағы да қателескеніне кешірім сұрап, өзін сыртқа итермей Жазушылар Одағына қабылдауды, көмек көрсетуін сұрап С.Мұқанов басқарып отырған Қазақстан жазушылар Одағына хат жазады.

Хатында: «Өзімнің кінәма лайықты жазамды өтедім. Еңбектің қара қазанына қайнап, адасулар мен арам ойлардан мәңгілікке арылдым. Мен бұрынғы ойларымнан арылып, бай мен ұлтшылдардың жолынан бас тарттым және жаңа жолға, еңбекшілер жолына бет бұрдым.

Мен қалған өмірімді берік ниетім мен үмітімді дәлелдеу үшін социалистік құрылыста еңбек етуге бел будым, ісіммен барлық ескі көзқарастарымнан арылғанымды көрсеткім келеді. Мен үшін енді еңбекші таптың, коммунистік партияның жолынан басқа жол жоқ. Еңбекші табы әдебиетінің жетекшісі – Жазушылар Одағы Басқармасы менің өткен кезеңдегі адасушылығымды қатал сынға ала отырып, сыртқа теппей, өзіне тартып, Жазушылар одағына мүшелікке қабылдап, жетекшілік етуін, көмек беруін сұраймын.

Мағжан Жұмабаев. Петропавловск қаласы, Дзержинский көшесі, №19 үй» деп, мекен жайын да көрсетіп, шын ниетімен жазғанымен, айдаудан арып ашып келген, келген соң да көз түрткі болып, тұрмыс тауқыметін тартқан ақынға қол ұшын беріп жақын тартқан ешкім бола қоймады [3, 259-6].

С.Мұқанов «...егер де өзіңіз шын ниетпен совет әдебиетіне қызмет етем десеңіз жазуыңызға ешкім бөгет болмайды. ...Пролетариаттың рахымы мол. Ол қорғай да біледі, жарылқай да біледі. Бірақ, пролетариат сөз емес істі жақсы көреді деп жазғанымен, заман құбылуынан Алматыға барған Мағжанға көмек бере алмады. Пролетарлық өкімет те жарылқамады. Жарылқаны, 1937 жылдың 30 желтоқсанында Мағжан қайта қамалды [6, 137-6].

Одақ көлемінде буржуазиялық жазушыларларды әшкерлеу, айыптау және жазалау троцкишілерге қарсы кең ауқымды ұйымдастырылған шаралармен байланысты өтті. Қазақстан пролетариат жазушылары да троцкизмді айыптап, оған қарсы күреске өз үлесін қосты. 1937 жылдың басында Москвада троцкишілерге сот үкімі шыққанда, оны қолдап – он төрт жазушы С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, М.Әуезов, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов, Ә.Тәжібаев, М.Қаратаев және басқалары «Қазақ әдебиеті» газетіне жарияланған «Жауға мейірім жоқ» деген мақалаға қол қойды.

Себебі, 1936-37 жылдары Кеңес Одағын елеңдеткен бірнеше саяси айыптауларға негізделген сот процесстері өтті. Оған жұмысшылар мен колхозшылар, кеңестік мекемелер тартылды. Әртүрлі қоғамдық ұйымдар, солардың ішінде, шығармашылық одақтар да тыс қалмағаны белгілі. 1936 жылы 19-24 тамыз аралығында КСРО Жоғарғы Сотының Әскери Коллегиясы «Антисоветтік біріккен Троцкийшіл-зиновьевтік орталықтың» ісін қараған ашық сот процесі өтті [7, 171-б.]. Ал, 1937 жылы қаңтарда «антисоветтік троцкийшіл орталықтың» ісі қаралды [7, 210-б.]. Олардың кеңес өкіметіне қарсы іс әрекетін айыптауға Қазақстан жазушылары да тартылды. Троцкийшілерді, оларға пікірлестерді әшкерлеу, іздеп табу, айыптау мен жазалау шаралары Қазақстанда да жүрді.

Осы 20 жылдардың екінші жартысы мен 30 жылдары А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, С.Сейфуллин, Ж.Аймауытовты т.б. қазақ зиялыларын ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп сынаған, танымал кеңестік сыншылардың бірі саналған, кезінде Голошекин қолдауына ие болған Ғ.Тоғжанов та троцкийшіл уклонмен айыпталды. Қазақстан Республикасы Президенті Мұрағаты қорында Ғ.Тоғжановқа қатысты мынадай құжат сақталған: «Тоғжанов әдебиет пен өнер ұйымының басшысы бола отырып, басқарма жұмысына ешқандай араласқан жоқ және әдебиет жөніндегі кітаптарында толып тұрған, өзінің троцкийшіл ұлтшыл қателіктері жнінде бір ауыз да сөз айтқан жоқ. «Абай» кітабында қазақ халқының қас жаулары – Байтұрсынов, Бөкейханов, Дулатов есімдері аталып, оларды қазақ әдебиеті негізін қалаушы Абайдың заңды мұрагерлері ретінде көрсетеді. Осылай істеу арқылы алашордалық шайқаға Абайдан кейінгі қазақ әдебиетінің қозғаушы күші деген жалған ролін танады. Ол алашордашыл жазушыларды қылмыспен пара пар түрде дәріптейді, Жазушылар Одағы жұмысын бүлдірді, сынды тежеді ... бандитка Г.Серебрякованың «Маркстің жастық шағы» кітабын бастырды», – делінеді [8].

М.Ақынжанов Ғ.Тоғжановтың «Абай атты кітабын «алашордашыл контробанда» атады. Шоқан мен Ыбырайға да дұрыс баға бермеді. «Абайды қосақтап отырған Уалихановы барып тұрған реакцияшыл хандардың бірі, предатель екенін, Алтынсаринның Орынбор генерал-губернаторының жалдама тыңшысы болғанынын Тоғжанов айтпады, – деп сынады [9].

Қазақ жазушылары арасындағы саяси-идеялық талас, тартыс, айтыс өзара сынау мәселесінен москвалық басшылық та тыс қалмады. КСРО халықтары әдебиеті бойынша маман И.Анур (нақты аты жөні – Аршалиус Михайлович Аршаруни) деген біреу 1937 жылы КСРО Жазушылар Одағы басқармасына Қазақстан Жазушылар ұйымының қызметі жөнінде «әшкерлеген» анықтама дайындады. Онда, мынадай мәліметтер келтірді. «Ұзақ жылдар бойы С.Сейфуллин әдебиетші ретінде, бірнеше саяси қателіктер жіберді. Революцияның алғашқы жылдарында С. Сейфуллин «сейфуллиншілдік» деп аталған қазақ әдебиетіндегі ұлтшылдық топты басқарды. Автордың көңіл күйін айқын білдіретін оның «Азия» (1922) өлеңі. Сейфуллин «алашорданың қасқыры» – Байтұрсыновты дәріптеуде Қазақстан Жазушылар Одағының төрағасымен толық бәсекелесе алады (шамасы Сәбит Мұқановты айтқаны болуы керек)».

1937 жылдың 7 қыркүйегінде Алматыда ақын-жазушылардың кезекті «Әдебиеттегі ұлтшыл-фашистердің зиянкестік істерімен күресу және жас кадрларды өсіру» жөніндегі жиналысы өтті. Жиналысқа С.Сейфуллин, Б.Майлин, С.Мұқанов, Ғ.Мүсірепов қатыспады, І.Жансүгіров бұл кезде тұтқындалды. Баяндаманы М.Қаратаев жасады. Ол баяндамада: «Әдебиеттегі ұлтшыл-фашист элементтер осы күнде көп жерден табылып жатыр. Қазақстан елінде де, әдебиет майданында да ұлтшыл фашистердің агенттері бар. Байділдин, Тоғжанов секілді адамдар әдебиетімізге зияндық жасады. Ол өзіне Жансүгіров, Тайшықов секілді күшіктерін ертіп, әдебиетті бүлдірді. Жансүгіров, Қоңыратбаев деген бұзылғанды алды. ...Сәкен, Бейімбет, Сәбиттердің қателерін көрсетіп келеміз – дей келе, И.Жансүгіровтың осы кезде тұтқындалғанынынан хабардар баяндамашы Илиясты оның шығармаларын да айыптау нысанасына айналдырды. «Жансүгіровтың «Құлагері», «Жорығы», «Күйші», «Жолдастары» халыққа зиянды нәрсе болса да, кейбір сыншылар мақтап жүр, – десе оның сөзін іліп әкеткен, Т.Жароков те «Жансүгіровтер жастардың еңбегін жоймақ болды», деп айыптады [10]. Қабылданған қаулыда, «жазушылар ұйымында халық жауларының екіжүзді іс әрекеті, олардың зиянкестік жұмыстары ұзақ уақыт бойы әшкерленбей келді. Сондықтан, жолдас Сталин көрсеткендей «саяси бейқамдық орын алды». Сейфуллин, Майлин,

Мұқанов жолдастар өз уақытында халық жауларын ақыр соңына дейін әшкерлемеді, олардың іс әрекетіне баға бермеді, либералдық, келісімпаздық көрсетті және өздері де көптеген саяси қателіктер жіберді ... деп атап өтілді [11]. «Казахстанская правда» газетінің 1937 жылдың 16 қыркүйегіндегі №213 санында жарық көрген «Выкорчевать национал – фашистску мразь из союза писателей Казахстана» деген мақала қазақ әдебиетінің сол кездегі көрнекті тұлғалары С.Сейфуллин, І.Жансүгіров, Ғ.Тоғжановқа қарсы бағытталды. Мақалада: « ... Сәкен Сейфуллин 1936 жылы өз мұрағатынан «Қызыл сұңқарлар» пьесасын алып, онда ешқандай бір түйірде ұялмастан өзін өзі мақтаумен айналысқан, азамат соғысы жылдарындағы қазақ бұқарасының ерлік істерін қисық айнамен көрсетіп, қазақ халқының азаттық күресіндегі орыс пролетариатының жетекшілік ролін пасықтықпен бұрмалады», – деп жазды [12, 326-327-бб.].

Тоталитарлы диктаттың, үстемдік пен саяси-идеологиялық шырмаудың қуаты мен ахуалын бағымдау үшін бірқатар құжаттарға назар аударалық. 1937 жылдың 13 шілдесінде өткен партия жиналысында қабылданған қаулыда атап өтілді:

«...Қазақстан жазушылар Одағы Басқармасы жетекшілері әдебиеттегі контрреволюциялық-ұлтшыл контрабандамен аяусыз күрес жүргізудің негізгі және басты міндеттерін түсінбеген.

3. Жолдас Сейфуллин мен Жансүгіровтың Одақты саяси басқаруға селқос қатысуы, өзін өзі сынаудан қорқуы, қазіргі кезеңдегі саяси тақырыптардан бас тартуы, өмірден қол үзіп қалуы секілді Одақ басшылығы жұмыстары мен шығармашылық жұмыстарында жіберген өздерінің қателіктері мен кемшіліктерін мойындағындығы жөніндегі өтініштері есепке алынсын» [5, 82-83 –бб.].

Сонымен қатар, С.Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу», С.Мұқановтың «Адасқандар», «Бай баласы», «Шығармаларының I томы», Б.Майлиннің «Шығармаларының I-IV томы», І.Жансүгіровтың «Шығармаларының I томы», М.Әуезовтың «Өткеннің көлеңкесі», «Қараш Қараш оқиғасы», Ғ.Тоғжановтың «Абай», Ж.Сәрсеновтың «Әке баласы», «Тоғжан» шығармалары зиянды деп саналып таралымнан тез арада жинап алуды талап етті.

Пролетариат жазушылары саналып келген Бейімбет Майлин мен Ғабит Мүсірепов те қудалануға түсті. Жазушылар ұйымында өткен жиналыста олардың шығармашылығын тек қана сынау, қателіктері мен кемшіліктерін көрсету емес, саяси көзқарасының солқылдақтығын, тұрақсыздығын әшкерлеп Б.Майлинді ашық түрде «халық жауы» деп айыптады. Қазақстан коммунистік большевиктер партиясы қатарынан Б.Майлинді шығару жөніндегі Қазақстан Жазушылар Одағы бастауыш партия ұйымының 1937 жылдың 8 қазанындағы жиналысы хаттамасында былай делінген:

«Тыңдалды»: Майлин жөнінде. Қаулы қабылданды: а) Б.Майлин халық жауы ретінде, ҚК(б) П қатарынан шығарылсын. б) Ұлтшыл-контрреволюционер Майлин әшкерлеу жөнінде бірнеше рет мәселе көтерілгеніне қарамастан, жолдас Ғ.Мүсірепов Жазушылар Одағы Басқармасы мүшесі және ҚК(б)П Мәдени ағарту бөлімі меңгерушісі бола отырып, маусым айында Одақ жазушыларының партия жиналысында халық жауы Майлинді ашық түрде қорғап сөйледі; оның сыртында Майлин ұлтшыл ретінде әшкерленген мақала жарық көретін газеттің шығуын (редакторы болмаса да) тоқтатып, бұл мақаланы Майлиннің пайдасына қайта жөнделді.

... Жолдас Мүсіреповтың Майлинмен және басқа да халық жауларымен (Сейфуллинмен, Лебеденкомен, Тоғжановпен, Хұсайыновпен, Нұртазинмен, Ғатаулинмен, Жаманқұловпен, Айсаринмен және басқалармен) байланысын дәлелдейтін басқа да көптеген бірнеше фактілер бар. Мүсіреповтың ісін оның партиялығы жөніндегі мәселені қарау үшін ҚК(б)П ОК партия ұйымына берілсін» [5, 111-б.]

Қуалану мен сынға ұшыраудан Абай, М.Жұмабаев және Ж.Аймауытов шығармаларын алғашқылардың бірі болып сынаған Ғ.Тоғжанов та тысқары қалмады. С.Сейфуллин, Б.Майлин және С.Мұқанов еңбектерін талдаған Ғ.Тоғжанов, олардың шығармашылық қызыметін ауқымды түрде көрсете алмады, сонымен қатар негізсіз сынап қателіктер жіберді, көрнекті тұлғалар шығармаларынан саяси астар іздеп, сынап-мінеп орынсыз тұқыртты. Төңкеріске дейін патша өкіметіне қарсы күрескен қазақ зиялыларын, оның ішінде айрықша А.Байтұрсынұвы ұлтшыл, байшыл, алашордашыл деп большевиктік тұрғыда сынап жазған шығармасы да өз басы дауға түскенде қорған болмады.

Оның «Әдебиет және сын мәселелері» кітабы әдебиеттанудың әдістемесі мен теориясындағы күрделі мәселелерді көтерген алғашқы еңбек. Ғ.Тоғжановтың әдеби-сын еңбектері қазақ әдебиеті дамуына елеулі ықпал жасады. Өз жұмысында қазақтың әдеби мұрасын классификациялап, жіктеді және әдіснамасын талдап, ұсынды. Бірінші кезекте қазақ эпосын, фольклорын, халық ауыз әдебиетін қойып, одан кейін кеңес әдебиетін ұсынды. Өзінің кеңес әдебиетіне сын көзбен қарауын Ғ.Тоғжанов, қазақ жазушылары пролетариат жазушысы болып саналмайды, себебі, өздерінің нақты шығу тегіне байланысты

олар осы статусқа сәйкес келмейді деп дәлелдеді. Өзінің пікірінше, пролетариат ролін шамадан тыс көтеріп, дәріптеген кеңес жазушыларын сынағаны үшін қуғынға ұшырады.

Халық жауларын әшкерлеудің қарқын алғаны сондай, қазақ және орыс тілдеріндегі газет журнал беттерінде үздіксіз мақалалар жарияланды. Әсіресе, маусым тамыз айлары аралығында халық жауларын әшкерлеген мақалалар апта құрғатпай шықты. Жарияланған мақалалардың атауының өзі зұлмат жылдар бейнесін айқындап, саясат табымен үндесіп жатты.

«Совет жазушылары қатарында жат элементтерге орын жоқ» (Социалистік Қазақстан. 1937, 04.07), «Барып тұрған зиянды контрабанды» (Қазақ әдебиеті 1937. 30.07), «Жинақтар туралы немесе алашордашыл контрабанданың тағы бір түрі туралы» (Социалистік Қазақстан. 1937, 08.08), «Әдебиеттегі троцкишіл-бухариншіл ұлтшыл-фашист зиянкестерін жеріне жете құрту керек» (Қазақ әдебиеті 1937. 13.08), «Жазушылар ұйымында істен гөрі мылжың көп» (Социалистік Қазақстан. 1937, 17.08), «Қазақ әдебиетіндегі авербахшылдықтың қалдығын толық жою керек» (Социалистік Қазақстан. 1937, 29.08), «Жастарға теріс идея беретін кітаптың түкке керегі жоқ» (Қазақ әдебиеті 1937. 31.08), «Жазушылар ұйымындағы ұлтшыл-фашист жаулардың зиянды зардабын біржола құртайық» (Қазақ әдебиеті 1937. 18.10) деген т.б. мақалалар жарық көрді. Халық жауларын әшкерлеген, айыптаған жиналыстардың қаулы қарарлары газет журнал беттерін тұтас алып жатты.

Қазақ көркем әдебиетінің көрнекті тұлғаларын халық жауы деп әшкерлеу ісінде «Жазушылар Одағының партия ұйымы (хатшысы Қ.Әбдіқадыров), Қазақстан Жазушылар одағының әкімшілігі (төрағасы С.Мұқанов, хатшысы М.Қаратаев), «Қазақ әдебиеті» газеті (редакторы Т.Жароков), «Социалистік Қазақстан» (редакторы Ж.Арыстанбеков, кейін С.Бәйішев), «Казахстанская правда» (редакторы Берковский) белсенділік танытты [13, 330-б.].

1937 жылдың 18 тамызыда Жазушылар одағы басқармасы партия ұйымының хатшысы Қалмұқан Әбдіқадыров «Қазақ әдебиеті» газетінде «Әдебиеттегі троцкишіл-бухариншіл ұлтшыл-фашист зиянкестерін жеріне жете құрту керек» деген тақырыпта мақала жариялап Жазушылар одағы басқармасының төрағасы С.Мұқановты әшкерледі. «Сәбит өзінің «Адасқандар» шығармасында байды мақтайды, 1932 жылы шыққан «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» кітабында, халық жаулары – алашордашыларды объективті роль атқарды деп жазды, соңғы уақытқа дейін халық жаулары Айсарин, Жұмабаев, Асылбековке ашық түрде келісімпаздық позициясын ұстанды... Өз шығармаларын халық жаулары Досмұхамедовке, Малдыбаевқа берді. Жұмабаевты жұмысқа орналастырғысы келуі, бұл Сәбиттың жай ғана қатесі емес, үлкен саяси қатесі» деп жазып, С.Мұқановты халық жауларымен ұзақ уақыт бойы өз байланысын үзбеді, олармен қарым қатынаста болды, – деп айыптады [14]. 1937 жылдың 7 қыркүйегінде Қазақстан жазушылар Одағы басқармасының «Әдебиеттегі ұлтшыл-фашистердің зиянкестік істерімен күресу және жас кадрларды өсіру» жөніндегі Пленумы өткені білгілі. Пленум қаулысында «С.Сейфуллин, С.Мұқанов халық жауларының іс әрекетіне көңіл аудармады, либералдық, келісімпаздық көрсетті және өздері де көптеген саяси қателіктер жіберді» деген болатын. Бұл пікірді «Правда», «Казахстанская правда», «Социалистік Қазақстан» газеттері іліп әкетіп жариялады. 1937 жылдың 24 қыркүйегінде С.Сейфуллин тұтқындалды, ал осы 1937 жылдың 2-3 қазанда С.Мұқанов қызметтен алынып, партиядан шығарылды.

Сынау мен әшкерлеу, халық жауларын іздеу мұнымен тоқтамады. Көрнекті қазақ жазушыларын жала жабу жалғаса берді. 1937 жылы жас жазушылар атынан Петр Магер деген біреу, «белгілі қазақтың пролетариат жазушылары ұлтшыл-фашистер және олар қазақ социалистік әдебиетін дамуына саналы түрде зиян тигізіп отыр» деп жазды. Магердің және басқа да әдебиет саласындағы функционерлер пікірінше: Халық жаулары – ұлтшыл-фашист оңбағандар жазушылар ұйымының жауапты бөлімдерінде орналасып алып аз бүлдірген жоқ. Фашист бандиттер өздерінің контрреволюциялық ұлтшыл өтіріктерін айта отырып, халық жаулары – Жансүгіров, Майлин, Сейфуллин, Тоғжанов талантты қазақ жастарын бүлдірді, өздерінің түкке тұрмайтын жазбаларын қол жетпес шеберлік ретінде көрсетіп, оларды тұйыққа тіреді». Жас жазушы Петр Магер. 18.XI.1937 ж. деп жазды [15]. Бұл қазақ зиялыларын тағы бір айыптау, жазалау шарасына қадам басу еді.

1938 жылдың ақпанында Жазушылар Одағының төрағасы М.Қаратаев, «Литературный Казахстан» журналының редакторы П.Кузнецов және жазушылар одағының орыс секциясының жетекшісі И.Шухов Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Л.Мирзоянға хат жазып, әдебиет жұмыстарын бүлдірді деп Ғ.Тоғжановты айыптады. Олар: «Журнал ұзақ жылдар бойы өлмесінің күнін кешіп келді. Оны әшкерленген халық жауы Тоғжанов редакциялады, ақиқатында журналды әдебиет

маңайында кездейсоқ жүрген адамдардың ұясына айналдырды, Жансүгіров, Майлин, Сейфуллин, Тоғжанов, Шонанов, Жүргенов және басқа да халық жауларының кеңес өкіметіне қарсы ұлтшыл-фашистік сандырақтарын айтатын мінбесіне айналдырды.

Қазақстанда әдебиеттің жұтандануы жөнінде зар жылауға қарамастан редакцияда қазір тәп-тәуір кемеліне келген Асқар Тоқмағанбетов, Тайыр Жароков, Өтебай Тұрманжанов және басқалардың шығармаларының қолжазбалары бар», – деп жазды. [15].

Қазақстан коммунистік большевиктер партиясының 1938 жылдың 28 маусымындағы шешіміне сәйкес қазақ, орыс тіліндегі 97 кітаптар мен брошюралар зиянды, жау әдебиеттер ретінде қолданыстан алынып тасталды. Негізінен С.Асфендияров, Ғ.Әлібаев, О.Беков, Ә.байділдин, Ә.Қоңыратбаев, І.Жансүгіров, Ғ.Тоғжанов, Н.Нұрмақов, Т.Жүргенов, Ұ.Құлымбетов, І.Құрамысов, Б.Майлин, Ғ.Мүсірепов, Ж.Сыздықов, Қ.Сармолдаев, С.Сейфуллин, Т.Шонанов, М.Жолдыбаев шығармалары алынып, жойылды. Бірақ, бұл бәрі емес. Тез арада пайдаланудан алынуға тиісті, қазақ тілінде әндер жазылған грамофон пластинкаларының тізімі де айқындалған еді [5,74-б.].

30-шы жылдары Қазақстандағы саяси-идеологиялық ахуал, қазақ әдебиеті дамуындағы құбылыстар Кеңес Одағының, әсіресе Ресейдің қоғамдық-саяси өмірімен және көршілес мемлекеттердің әдебиетімен тығыз байланысты дамыды. Осы жылдардағы Қазақстан шығармашылық интеллигенциясының қоғамдық-саяси санасында, рухани танымында дағдарыс туды. Қоғам секілді жеке тұлғалар да тарихтың жол айрығында тұрды. Диктатураға, террорға негізделген пролетарлық идеология мен ұлттық тәуелсіздік пен бостандық идеологиясы арасында бітіспес көзге айқын байқалмайтын күрес жүрді.

1. Голошитоков И.Н. Тоталитарное искусство. - М.: Галарт, 1984. –358 с.
2. Боффа Дж. История русского Союза. Т.1. – М., 1994.
3. Кәкішұлы Т. Сайыс. Эссе. –Алматы: ҚАЗАқпарат. 2001. –290 б.
4. Бес арыс: Естеліктер, эсселер және зерттеу мақалалар. –Алматы: Жалын, 1992. –544 б).
5. Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938 г. – Алматы: Казахстан, 1998.
6. Елеуенов Ш.Р. Мағжан. Өмірі мен шығармагерлігі: Оқу құралы. –Астана: Астана-полиграфия, 2008. -392 б.
7. Реабилитация: Политические процессы 30-50-х годов. /Под.общ.ред. А.Н.Яковлева. – М.: Политиздат, 1991. – 461 с.
8. Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты, қ.706, тізбе.1, іс.604.
9. Социалистік Қазақстан. 1937, 4 шілде.
10. ҚРОММ. Қ.1778, тізбе 1, іс 43, 23-24-бб.
11. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты, Қ.980, тізбе.1, іс.4.
12. Казахстанская правда. 1937, 16 сентябрь, №213; Махат Д.А. Баспасөз: сталиншілдіктің Қазақстанда орнығуы (1925-1956 жж.). – Астана: Ана тілі – Ата тарих, 2007. –528 б.
13. Кәкішев Т. Қазақ әдебиеті сынының тарихы: Оқу құралы. –Алматы: Санат, 1994. -448 б.
14. Қазақ әдебиеті 1937. 13. тамыз.
15. ҚРОММ. 980-қор, 1-т, 4-іс, 7-іс, 12-іс.

Резюме

Автор показывает формирование тоталитарного искусства в Казахстане. А также в данной статье на основе архивных источников рассматривается репрессивная политика, установленная государством на казахскую интеллигенцию в 30-е годы XX века.

Summary

The author shows the process of totalitar art in Kazakustan. The article deals with the repressive politics of the government related to Kazaku intelligentsia in the 30 s of XX century.